

УКРАЇНА

Профспілковий монітор-2024

Вересень 2024

**FRIEDRICH
EBERT
STIFTUNG**

Український профспілковий рух продовжує свою діяльність у вкрай складних умовах, спричинених російською агресією і пов'язаним із нею обмеженням прав. Задоволення базових соціальних і гуманітарних потреб населення стало складним завданням, а проведення кампаній за узгодження умов праці з європейськими стандартами здається майже неможливим. Протягом останніх двох років об'єднання найманих працівників зосереджуються у своїй діяльності передусім на підтримці захисників України та жертв збройної агресії. Попри те, що профспілки є вірними союзниками держави у боротьбі проти загарбників, більшість із них постійно зазнають юридичного та політичного тиску. Брак соціального діалогу поглиблює дефіцит робочої сили та стримує розвиток суспільно прийнятних планів відновлення.

1. ПОЛІТИЧНІ, ЕКОНОМІЧНІ ТА СОЦІАЛЬНІ УМОВИ

Представниками профспілкового руху в Україні є Федерація професійних спілок України (ФПУ) та Конфедерація вільних профспілок України (КВПУ), а також численні менші спілки. Умови їхньої роботи визначаються станом ринку праці, де відносини між працівниками та роботодавцями далеко не гармонійні. Негативні соціально-економічні явища часто безпосередньо пов'язані з наслідками політичних рішень, ухвалених без належного соціального діалогу.

Для сфери зайнятості характерні суперечливі тенденції та парадокси.¹ З одного боку, в Україні високий фактичний рівень безробіття (близько 20%) і падіння рівня

зайнятості (до 45%), але з іншого боку, офіційний рівень безробіття сягнув рекордно низької частки, і близько 80% роботодавців скаржаться на брак робочої сили². Зрозуміло, що повномасштабна збройна агресія Росії призвела до зникнення мільйонів робочих місць, але кількість вакансій зросла до довоєнного рівня через підвищення активності бізнесу у віддалених від фронту регіонах³. Однак позитивні тенденції щодо офіційного рівня безробіття слід сприймати критично, бо розробники політики спотворюють статистику. Кількість офіційно зареєстрованих безробітних станом на 1 березня 2024 року знизилася до **110 тис. осіб**, і кількість претендентів на вакансії також знижується. Для порівняння, станом на 1 березня 2021 року, на піку пандемії COVID-19, в Україні було зареєстровано **490 тис. безробітних**⁴. На жаль, така ситуація аж ніяк не є наслідком ефективної боротьби держави проти безробіття. Це радше наслідок погіршення умов виплати допомоги на випадок безробіття⁵.

У випадку чоловіків ризик швидкої мобілізації також впливає на їхнє небажання реєструватися в центрі зайнятості.

Насправді становище на ринку праці в Україні характеризується величезним рівнем безробіття і водночас високим попитом на працівників. Це ознака **несправності моделі регулювання зайнятості**. Прагнення

¹ Калашник, П. (2023): Парадокс економіки воєнного часу. Ринок праці в Україні – це велика криза кадрів та безробіття одночасно. Як бізнес знаходить рішення. Forbes Ukraine. Режим доступу: <https://forbes.ua/money/paradoks-ekonomiki-voennogo-chasu-rinok-pratsi-v-ukraini-tse-velika-kriza-kadriv-ta-bezrobittya-odnochasno-yak-biznes-znakhodit-rishennya-0812202-3-17756>.

² Решетняк, В. (2024): Зарплати, вакансії, AI: Яким буде ринок праці до кінця цього року. NV Бізнес. Режим доступу: <https://biz.nv.ua/ukr/experts/zarplati-v-ukrajini-u-2024-kogo-i-de-shukayut-ta-chi-dopomagaye-ai-rezultati-doslidzhennya-50398723.html>.

³ Роботи та грошей більше: у травні ринок праці перетнув позначку 90 000 вакансій. Work.ua. 2023. Режим доступу: <https://www.work.ua/articles/analytics/3103/>.

⁴ Державна служба зайнятості (2021): Ситуація на ринку праці та діяльність ДСЗ у січні–лютому 2021 року. Режим доступу: https://dcz.gov.ua/sites/default/files/infofiles/sytuaciya_na_rp_ta_diyalnist_dsz_robocha_syla_2021_rik.pdf

⁵ Ряд обмежень: як зміняться виплати з безробіття. Соцпортал. 2022. Режим доступу: <https://socportal.info/ua/news/ryad-ogranichenii-kak-izmenyatsya-vyplaty-po-bezrabotitce/>

зекономити на виплатах по безробіттю принесло короткострокову вигоду для бюджету, але й призвело до небажання громадян взаємодіяти з Державною службою зайнятості та підважило роль цієї інституції. Ще одна проблема полягає в тому, що частина офіційно працевлаштованих можуть не отримувати зарплату через призупинення дії трудових договорів у воєнний час.

Слід зазначити, що роботодавці вкрай потребують кваліфікованих працівників у тих галузях, які традиційно схильні об'єднуватися у профспілки. Аналіз показує, що 9 із 10 найбільш затребуваних професій – це ті, представників яких готують професійно-технічні заклади освіти⁶. Хоча у 2023 році економіка зросла на 5,7% ВВП, у 2024 прогнозується нижчий рівень зростання (3,6%), передусім через проблеми з пошуком працівників⁷. Роботодавців хвилює те, що Україна втратила близько 30% свого трудового потенціалу (5,5 млн людей працездатного віку) через міграцію та мобілізацію⁸. Однак поки що проблема браку кадрів не призвела до підвищення зарплат: середня місячна зарплата на кінець минулого року становила близько **19 тис. грн** або **455 євро**. Це майже у п'ять разів нижче за середню зарплату в ЄС⁹, що може сприяти відтоку людей за кордон. Працівники заробляють занадто мало і на практиці недоотримують навіть цю платню: лише за офіційними даними станом на лютий 2024 року заборгованість по зарплаті серед 444 роботодавців-боржників сягнула понад 3 млрд грн¹⁰.

Однак попри поступове поглиблення проблеми кадрового голоду, що з перешкоди для частини бізнесу вже переростає в загрозу національній безпеці, Україна продовжує обмежувати права працівників, що може ще більше віднадити їх від виходу на ринок праці. 15 березня 2022 року було прийнято один із найбільш суперечливих законодавчих актів доби незалежності – Закон № 2136 «Про організацію трудових

відносин в умовах воєнного стану». Він суттєво ослабив гарантії оплати праці та інші гарантії, передбачені Кодексом законів про працю України. Крім того, він дозволив роботодавцям звільняти членів профспілок і призупиняти дію певних положень колективних договорів без згоди профспілкових органів, заклавши основу для конфліктів між соціальними партнерами.

На перший погляд ці чинники мали би створити сприятливі умови для розвитку профспілкового руху, створення умов для повної зайнятості та розширення стимулів для працевлаштування. Однак наразі профспілки стикаються з низкою чинників, які заважають їм впроваджувати стратегії залучення нових членів чи посилювати свої важелі впливу в переговорах.

1) Інституційна слабкість профспілок

Негнучка структура профспілок, обмежене використання цифрових технологій і вступ найактивніших членів на військову службу підважує здатність профспілок оперативного реагувати на виклики в умовах кризи. За даними ФПУ, станом на початок 2024 року кількість членів Федерації сягала 2,74 млн осіб, з яких лише 1,9 млн були працевлаштованими. Це означає, що порівняно з початком 2022 року ФПУ втратила близько 700 тис. членів. У суспільній дискусії профспілкові часто проявляють себе гірше, ніж бізнесмени та державні чиновники. Зосереджуючись на несприятливих для себе законодавчих ініціативах, профспілки не пропонують власних програм подолання бідності, браку кадрів і безробіття. Та все ж позиція великих профспілок не дає владі впроваджувати відверто (економічно) ліберальні сценарії реформ. Зіштовхнувшись із серйозними спільними викликами й усвідомивши свої слабкості, ФПУ та КВПУ спромогли узгодити свої позиції щодо багатьох питань.

2) Дестабілізація економіки через війну

Україні частково вдалося адаптувати свою економіку до нових викликів. Російські атаки впливають на повсякденне життя працівників у більшості регіонів України: регулярні повітряні тривоги змусили чимало бізнесів закритися, а багато працівників загинули – у 2023 році щонайменше 196 людей були вбиті російськими загарбниками на робочому місці. Ці ризики дуже ускладнюють роботу у сферах логістики, енергетики, транспорту та промисловості. Розширення секторів державного управління та оборони, а також посилення машинобудування поки що не створює достатньо гідних і захищених робочих місць. Відносно позитивним явищем є стабілізація галузей економіки, зосереджених на забезпеченні потреб населення (торгівлі, будівництва та банківських послуг). Однак навіть якщо збережеться поточний рівень зростання, реальний ВВП України сягне довоєнного рівня лише у 2030 році¹¹. Проблема структурної примітивізації економі-

6 З початку вторгнення найчисленнішими професіями, за якими здійснювався найм працівників, були: (1) водій автотранспортних засобів; (2) сестра медична (брат медичний); (3) вантажник; (4) підсобний робітник; (5) оператор котельні; (6) тракторист-машиніст сільськогосподарського (лісогосподарського) виробництва; (7) продавець продовольчих товарів; (8) швачка; (9) укладальник пакувальник; (10) лікар. Судаков, М. Лісогор, Л. (2023): Ринок праці України 2022–2023: стан, тенденції та перспективи. Державна служба зайнятості України, Федерація роботодавців України, Міністерство освіти та науки України, Європейський банк реконструкції та розвитку, Фонд міжнародної солідарності (Solidarity Fund PL). 2023. 168 с. С.10-15. Режим доступу: https://solidarityfund.org.ua/wp-content/uploads/2023/04/ebrd_ukraine-lm-1.pdf.

7 Національний банк України (2024): Інфляційний звіт, січень 2024 року. Режим доступу: <https://bank.gov.ua/ua/news/all/inflyatsiyniy-zvit-sichen-2024-roku>.

8 Мірошніченко, О. (2023): Як бізнесу подолати кадровий дефіцит. Економічна правда. Режим доступу: <https://www.epravda.com.ua/columns/2023/11/7/706288/>.

9 Earnings and wages in Europe – Statistics & facts. Statista. 2024. Available at: <https://www.statista.com/topics/11909/earnings-and-wages-in-europe/#topicOverview>.

10 Державна служба України з питань праці (2023): Моніторинг заборгованості заробітної плати. Режим доступу: <https://dsp.gov.ua/mzpz2023/>.

11 European Parliament (2024): Two years of war: The state of the Ukrainian economy in 10 charts. Available at: [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2024/747858/IPOL_BRI\(2024\)747858_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2024/747858/IPOL_BRI(2024)747858_EN.pdf).

ки, в рамках якої за часів незалежності високотехнологічні галузі поступово витісняються сферами послуг, сільського господарства та низькотехнологічного виробництва, лише поглиблюється брак адекватної промислової політики, яка б успішно поєднувала протекціонізм та конкурентоспроможність. Надії на досягнення сталого розвитку шляхом збільшення експорту сировини були зруйновані через блокування кордонів. Неприхованою проблемою України є критична залежність бюджету й економіки від зовнішнього фінансування, обсяг якого визнається недостатнім¹². Частка тіньової економіки, що сягає 30% ВВП, також підважує перспективи зростання. Такий вразливий стан економіки не сприяє колективним переговорам щодо покращення умов праці.

З) Неприятливе для профспілок політичне середовище

Низка законодавчих обмежень заважає профспілкам ефективно захищати своїх членів в умовах воєнного стану. З одного боку, влада впроваджує політику дерегуляції зайнятості, що також зменшує важелі впливу профспілок. З іншого боку, профспілки не можуть впливати на роботодавців через пов'язані з війною обмеження масових зібрань. Ситуацію ускладнює ще й те, що влада прямо намагається відсторонити наявні профспілки від соціального діалогу, дискредитуючи їх як застарілі організації, притаманні індустріальній епосі, або використовуючи кримінальні провадження проти певних функціонерів, щоб навіяти думку про корумпованість профспілок.

Тож профспілки уникають конфліктів з державою й зосереджуються на своїх гуманітарних функціях. Однак протягом 2023–2024 років значно активнішим стало громадянське суспільство. Проявом цього стала організація протестів студентів, лікарів і ветеранів. Проте найбільші профспілки не закликали до вуличних протестів. Можна припустити, що в контексті вторгнення змінилися очікування звичайних членів профспілок щодо підтримки, яку можуть надавати їхні організації. Зокрема, зростає потреба у фінансовій допомозі для вирішення повсякденних проблем, у компенсації втрачених доходів, забезпеченні необхідного обладнання та тимчасового житла. Однак слід також мати на увазі, що профспілки не готові до конфлікту з державою, яка в умовах воєнного стану може використовувати розширений арсенал засобів впливу для захисту правопорядку чи інтересів роботодавців.

2. ПРОФСПІЛКИ В УКРАЇНІ: ФАКТИ ТА ЦИФРИ

2.1 ІСТОРИЧНІ АСПЕКТИ

Після здобуття незалежності й на початку процесу трансформації Укрпрофрада – українське відділення радянської федерації профспілок – була монолітним профспілковим центром з 26,6 млн членів. Окрім майже всіх найманих працівників і студентів, до цієї парасолькової організації належало й керівництво міністерств, державних органів і державних підприємств. Тобто профспілки в Україні, як і в будь-якій іншій пострадянській країні, були частиною державних структур – відгалуженням керівництва та соціально-культурних підрозділів державних організацій (підприємств).

У 1992 році Укрпрофрада проголосила свою незалежність не лише від радянської попередниці, а й від держави, і заснувала Федерацію професійних спілок України (ФПУ). ФПУ успадкувала нерухомість і майно організації-попередниці й таким чином стала одним із найбагатших колективних власників майна в Україні. Попри намагання реформувати ці структури за часи незалежності, поки що жодна з цих спроб не досягла успіху.

Крім ФПУ, після розпаду Радянського Союзу виникли й незалежні профспілки, які сягають корінням страйків шахтарів і робітників транспортної галузі, але нині охоплюють і інші галузі. Після масових страйків у 1994–1998 роках виникла Незалежна профспілка гірників і кілька інших нових профспілок, які об'єдналися й утворили Конфедерацію вільних профспілок України (КВПУ). Вони є значно меншими за ФПУ, але з самого початку сприймали себе як представників робітничих інтересів і потужно проявлялися у трудових конфліктах.

2.2 ПРОФСПІЛКОВИЙ ЛАНДШАФТ

Найбільшою парасольковою організацією профспілок є Федерація професійних спілок України (ФПУ) – офіційна спадкоємиця радянської Профради. До ФПУ належить 71 організація-член, з яких 46 є всеукраїнськими профспілками, а 25 – територіальними. Сукупна кількість членів профспілок ФПУ станом на 1 січня 2024 року становила 2 738 693, з яких 1 903 572 (69.5%) – активні працевлаштовані члени профспілок.

Організаційна структура ФПУ складається з 31 838 первинних організацій, 150 об'єднаних організацій, 370 міських організацій (окрім Києва) та 612 районних, 622 територіальних і 489 регіональних організацій. ФПУ визнає, що у період з 1 січня 2021-го до 1 січня 2024 року кількість її членів (–1,284 млн осіб) і первинних профспілкових організацій (–14 938 організацій) знизилася на третину.

¹² Блінов, О. (2024): Чи зростатиме ВВП у 2024 році, що буде з інфляцією та курсом валют? Forbes. Режим доступу: <https://forbes.ua/money/ekonomika-ukraini-u-2024-rotsi-chogo-ochikuvati-08012024-18370>.

Найбільш впливовими профспілками в рамках ФПУ, які також мають і найбільшу кількість членів, є Профспілка металургів і гірників України з близько 133 700 членами (порівняно з 187 370 членами у 2020-му та 208 200 у 2019 році); Профспілка працівників житлово-комунального господарства з 140 800 членами; Профспілка працівників освіти і науки з 1 080 000 членами (порівняно з 1 200 000 членами у 2022 році); а також Профспілка працівників охорони здоров'я з близько 368 800 членами (478 869 членів у 2020 році).

Другою за розміром парасольковою організацією профспілок є Конфедерація вільних профспілок України (КВПУ), яка налічує 165 804 членів (у 2020 році їх було 169 600). КВПУ походить із шахтарських страйків 90-х років, які були важливою складовою руху за незалежність України. Ядром КВПУ досі залишається впливова Незалежна профспілка гірників (НПГУ), але галузі освіти та медицини також відносно добре представлені у цій невеликій парасольковій організації. Крім того, до КВПУ належать і менші профспілки, не прив'язані до жодної галузі чи регіону.

Нині КВПУ об'єднує вісім профспілок: Незалежна профспілка гірників України (НПГУ), Всеукраїнська професійна спілка «Захист справедливості», Вільна профспілка залізничників України (ВПЗУ), Вільна профспілка освіти і науки України (ВПОНУ), Вільна профспілка медичних працівників України (ВМППУ), Вільна профспілка підприємців України (ВППУ), Асоціація автотранспортників України та Вільна профспілка працевдатних інвалідів. Крім того, КВПУ має у своїй структурі Комітет з питань захисту прав жінок і гендерної рівності та Молодіжний комітет.

У ході євроінтеграції та отримання Україною статусу кандидата на вступ до ЄС КВПУ, так само як і ФПУ, наприкінці 2022 року стала членом Європейської конфедерації профспілок (ЄКП).

КВПУ фінансується із членських внесків організацій-членів і донатів від громадян, компаній, установ та організацій в Україні й за кордоном.

В Україні також є близько 30 профспілок, які не належать до жодної парасолькової організації, таких як Профспілка залізничників і транспортних будівельників, що теж має радянське коріння. Через свою важливу роль і внутрішню організаційну потужність вона поки що вирішила не приєднуватися до жодної парасолькової організації. Однак ця профспілка є членом Міжнародної федерації транспортників (МФТ).

Проте з початком російської війни проти України дві парасолькові організації, які традиційно протистояли одна одній, схоже, знайшли спільну мову й обидві активно займаються волонтерською допомогою своїм членам і громадянам України загалом: доставляють

їжу та нехарчові товари тим, хто цього потребує, надають притулок біженцям (зокрема у нерухомості ФПУ), проводять збори коштів і надають іншу нагальну допомогу. КВПУ та ФПУ також мають схоже негативне ставлення до змін у трудовому законодавстві, які призвели б до погіршення прав працівників та профспілок, і закликають владу не приймати ворожі до профспілок законопроекти.

За часи незалежності ФПУ втратила понад 70% членів, які не вступили в жодну іншу профспілку. Хоча в перші роки незалежності більшість працівників все ще були організованими, нині такими є лише близько 40% в офіційному секторі економіки. Проте, якщо не враховувати неформальний сектор, ступінь організованості працівників в Україні досі вищий, ніж у багатьох інших країнах. Профспілки залишаються найбільшими організаціями громадянського суспільства у країні й теоретично мають спроможність мобілізувати своїх членів і таким чином впливати на соціальну та промислову політику.

2.3 НОРМАТИВНО-ПРАВОВА БАЗА ДІЯЛЬНОСТІ ПРОФСПІЛОК

Українські профспілки користуються широким спектром прав і гарантій для захисту трудових прав і забезпечення соціально-економічних інтересів своїх членів, хоча у зв'язку з воєнним станом були запроваджені певні винятки, які обмежують ефективність їхньої роботи. Чинні юридичні рамки гарантують профспілкам можливість засновувати організації, контролювати дотримання прав своїх членів на робочому місці, брати участь у колективних переговорах, відстоювати права у суді, а також взаємодіяти з владою для вирішення певних проблемних питань. Можливо реалізувати більшість фундаментальних прав, передбачених Конвенцією Міжнародної організації праці про свободу об'єднань та захист права на організування від 1948 року (№ 87) та Конвенцією про право на організування та колективні переговори від 1949 року (№ 98). Профспілки можуть провадити будь-який вид діяльності, за винятком тих, які окреслені в Указі Президента України «Про введення воєнного стану в Україні», Законі «Про правовий режим воєнного стану» № 2561 та Законі «Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану» № 2136.

Зокрема, під час воєнного стану заборонені страйки, масові зібрания й акції (ст. 19 Закону № 2561). Роботодавці не зобов'язані узгоджувати з профспілками звільнення членів профспілок, за винятком членів виборних органів профспілок (ст. 5 Закону № 2136).

В умовах воєнного стану профспілки можуть реалізувати свої права, передбачені Кодексом законів про працю України, Законом «Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності», а також іншими

Таблиця 1

Основні профспілкові організації України

Парасолькова організація	Голова / заступник	Кількість членів	Міжнародна співпраця
Федерація професійних спілок України, ФПУ	Голова: Григорій Осовий Заступники: Олександр Шубін, Володимир Саєнко, Євген Драп'ятий, Василь Андреев	2,7 млн (01.01.2024)	МКП, ЄКП
Конфедерація вільних профспілок України, КВПУ	Голова: Михайло Волинець Заступники: Володимир Козельський, Наталія Левицька, Микола Колючий, Олег Панасенко, Петро Тулей, Володимир Фундовний	165 804 (01.01.2022)	МКП, ЄКП (з грудня 2022 р.)

Таблиця 2

Найбільш представницькі галузеві об'єднання профспілок чи окремі профспілки в Україні

Галузеве об'єднання / профспілка	Парасолькова організація	Голова / заступник	Кількість членів	Міжнародна співпраця
Профспілка металургів і гірників України, ПМГУ	ФПУ	Голова: Олександр Рябко Заступник: Валерій Гавриленко	133 700 (01.01.2024)	IndustriAll
Профспілка працівників вугільної промисловості України, ППВПУ	ФПУ	Голова: Андрій Зимін	43 419 (01.01.2023)	IndustriAll
Незалежна профспілка гірників України, НПУ	КВПУ	Голова: Михайло Волинець Заступниця: Наталія Левицька	45 332 (01.01.2019, найновіші наявні дані)	IndustriAll
Профспілка працівників агропромислового комплексу України	ФПУ	Голова: Світлана Самосуд Заступниця: Ольга Лопата	81 218 (01.01.2023)	IUF, EFFAT
Профспілка працівників житлово-комунального господарства України	ФПУ	Голова: Олексій Романюк Заступник: Анатолій Кулеша	140 800 (01.01.2024)	PSI, EPSU
Профспілка залізничників і транспортних будівельників України	Federation of Transport Workers' Trade Unions of Ukraine, FPTU	Голова: Олексій Семерун Заступник: Олег Григорюк	257 935 (01.01.2024)	ITF, ETF
Профспілка працівників освіти і науки України	ФПУ	Голова: Георгій Труханов Заступники: Любов Гарбаренко, Сергій Романюк	1 080 000 (01.01.2024)	EI, ETUCE
Профспілка працівників охорони здоров'я України	ФПУ	Голова: Вікторія Коваль Заступниця: Ірина Швець	368 800 (01.01.2024)	PSI, EPSU
Профспілка працівників державних установ України	ФПУ	Голова: Юрій Піжук	61 133 (01.01.2023)	PSI, EPSU
Об'єднання Всеукраїнських автономних профспілок (ОВАП)	Немає	Голова: Анатолій Широков	152 653 (01.01.2019)	PSI, EPSU
Об'єднання всеукраїнських профспілок і профоб'єднань «Єдність»	Немає	Голова: Анатолій Онищук	151 544 (01.01.2019)	PSI, EPSU

законодавчими актами. Зокрема до них належать права на:

- 1) участь у колективних переговорах з метою укладення колективних договорів і галузевих угод (проте дія окремих положень колективних договорів може бути зупинена згідно зі ст. 11 Закону № 2136);
- 2) ініціювання колективних трудових спорів (але без права на страйк);
- 3) участь у переговорах про рішення роботодавців щодо питань робочого часу та зарплат, участь у консультаціях разом із роботодавцем з метою запобігання масовим звільненням, а також ініціювання консультацій з інших питань у спосіб, визначений Законом «Про соціальний діалог в Україні»;
- 4) здійснення громадського нагляду та контролю за дотриманням трудового законодавства, подання звернень і запитів до роботодавця й органів влади;
- 5) подання позовів до суду та заяв до органів Державної служби України з питань праці (хоча повноваження інспекцій з питань праці щодо нагляду за дотриманням законодавства про працю та охорону праці вкрай обмежені¹³.

За даними сайту ФПУ, у 2023 році було виявлено 704 порушення прав профспілок (проти 1095 – у 2022 році). Основними порушеннями були такі: неперерахування коштів первинним профспілковим організаціям на культурно-масову, фізкультурну та оздоровчу роботу – 535 випадків (проти 992 – у 2022 році); неперерахування роботодавцями утриманих із заробітної плати працівників членських профспілкових внесків на рахунок первинних організацій профспілок – 69 випадків (проти 54 – у 2022 році); ненадання інформації профспілкам або їх об'єднанням з питань, що стосуються трудових і соціально-економічних прав та законних інтересів їхніх членів – 44 випадки¹⁴.

Однак найбільший виклик для профспілок у правовій сфері мало пов'язаний з їхньою захисною функцією. Найнагальнішою проблемою є володіння майном, яке ФПУ успадкувала з радянських часів. Уряд вважає, що все це майно слід передати державі, хоча законопроекти № 6420 і № 6421, які усунули б суперечності у тлу-

маченні юридичного характеру власності громадських організацій, ще не є остаточно прийнятими. Наразі ініційовано низку паралельних проваджень, щоб довести несправедливе розпорядження майном з боку «керівництва профспілок». У кількох кримінальних справах правоохоронці прирівнюють власність профспілок до державної власності. Найважливішими провадженнями, у яких фігурують профспілковці чи профспілки загалом, є:

1. Справа Саєнка. Відповідно до тексту судових рішень, Головне слідче управління Державного бюро розслідувань (ГСУ ДБР) проводить досудове розслідування з 20 серпня 2019 року. Підозрюваним у цьому провадженні є **Володимир Саєнко**, заступник голови ФПУ та голова наглядової ради ПрАТ «Укрпроф-оздоровниця», яким володіє профспілка. Його підозрюють у розтраті державного майна в особливо великих розмірах шляхом зловживання службовим становищем (ч. 5 ст. 191 Кримінального кодексу України). На думку слідчих, активи ПрАТ «Укрпроф-оздоровниця» та ПрАТ «Укрпрофтур» – це державне майно¹⁵. Це провадження досить тривале, і підозрюваний перебуває за ґратами з грудня 2022 року. Тоді Саєнка відсторонили від посади заступника голови ФПУ й заарештували з можливістю звільнення під заставу в понад 45,42 млн грн¹⁶. Крім того, Саєнко є підозрюваним у кримінальному провадженні від 7 вересня 2022 року у цій справі його підозрюють у незаконному продажі державного майна, а саме центру лікування мінеральними водами. За цим провадженням його заарештували з можливістю звільнення під заставу в 113,3 млн грн¹⁷.

2. Справа Мельника. Показовою є і справа колишнього очільника київських профспілок **Валентина Мельника**¹⁸. На підставі затвердженої угоди про визнання винуватості, укладеної із Спеціалізованою екологічною прокуратурою Київської міської прокуратури, Мельника було визнано винним і засуджено до сплати штрафу¹⁹. Справа стосувалася продажу нерухомості на Трухановому острові з використанням підроблених документів.

3. Справа Стрільця. Кримінальне провадження у справі проти голови приватної акціонерної компанії «Укрпрофтур» **Сергія Стрільця** триває. Обвинувачення

¹³ Інформація профспілкової Сторони про хід виконання Генеральної угоди про регулювання основних принципів і норм реалізації соціально-економічної політики і трудових відносин в Україні на 2019–2021 роки за станом на 1 січня 2024 року. Спільний представницький орган репрезентативних всеукраїнських об'єднань профспілок на національному рівні. Режим доступу: <https://spo.fpsu.org.ua/wp-content/uploads/2024/03/dodatok-1-1.pdf> (с.176).

¹⁴ Федерація професійних спілок України (2024): Інформація про порушення прав профспілок у 2023 році. Режим доступу: <https://www.fpsu.org.ua/napryamki-diyalnosti/pravovij-zakhist/25607-informatsiia-pro-porushennia-prav-profspilok-u-2023-rotsi.html>.

¹⁵ Ухвала Київського апеляційного суду від 25.01.2024 у справі № 757/32274/23. Режим доступу: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/116711018>.

¹⁶ Ухвала Київського апеляційного суду від 13.03.2024 у справі № 757/643/24-к. Режим доступу: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/117792741>.

¹⁷ Ухвала Голосіївського районного суду м. Києва від 1.02.2024 у справі № 757/54978/23-к. Режим доступу: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/116831689>.

¹⁸ З 9 січня 2024 року виконувачкою обов'язків голови Київської міської ради профспілок є Інна Лінчевська.

¹⁹ Вирок Дніпровського районного суду м. Києва від 11.12.2023 у справі № 755/7905/23. Режим доступу: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/115575159>.

ґрунтується на отриманні незаконного прибутку від укладення договору оренди приміщення на території готелю «Дружба» у Києві. У 2023 році суд виправдав Стрільця через істотні порушення з боку поліції під час негласних слідчих дій, зокрема ведення відеоспостереження²⁰. Однак прокурори оскаржують цей вирок.

4. Парламентське розслідування. Робота Тимчасової слідчої комісії Верховної Ради з питань державного майна, яке можна було б використати в інтересах внутрішньо переміщених осіб, передбачувано завершилася негативно для ФПУ. Комісію очолювала народна депутатка **Галина Третякова**, яка неодноразово висловлювалася критично про найбільші профспілки. ТСК дійшла висновку, що договір між Федерацією професійних спілок України та Загальною конфедерацією професійних спілок СРСР від 18.11.1990, який обумовлює право власності, використання та розпорядження профспілковим майном, був підробленим. Це рішення ґрунтувалося на висновках експертного розслідування, згідно з яким договір був надрукований шрифтом Times New Roman, який начебто почали використовувати лише у 1992 році, тоді як насправді цей шрифт був розроблений ще у 1932 році. На цьому ґрунті ТСК стверджує, що ФПУ привласнила та нецільовим чином використовувала державне майно у вигляді санаторіїв та інших рекреаційних об'єктів²¹. Водночас пояснення голови ФПУ **Григорія Осового** не були взяті до уваги через їхню начебто «неінформативність та незрозумілість».

5. Арешт майна профспілок. Близько 80 об'єктів майна ФПУ сукупною вартістю близько 7 млрд грн були передані Агентству з розшуку та менеджменту активів (АРМА). Це агентство нині шукає управителів для профспілкових будівель у Києві²² та Львові²³, які

були вилучені в рамках кримінальних проваджень. Ні для кого не секрет, що **Олена Дума**, яку призначили головою АРМА у 2023 році, разом із колишнім депутатом **Сергієм Капліним**, який конфліктує з керівництвом ФПУ, очолюють Конфедерацію профспілок України²⁴ – суперницьку по відношенню до ФПУ профспілку, засновану у 2017 році. Схоже на те, що АРМА виступає інструментом у конкуренції між різними профспілковими організаціями.

2.4 ПРОФСПІЛКИ ТА ЇХНІ ОСНОВНІ ЗАВДАННЯ

Основні завдання профспілок – підтримувати добробут трудового населення, забезпечувати необхідну підтримку захисникам і допомогу жертвам збройної агресії Російської Федерації, а також зупиняти атаки на трудові гарантії²⁵. У період дії воєнного стану ст. 14 Закону № 2136 накладає на профспілки обов'язок у межах своєї діяльності максимально сприяти забезпеченню обороноздатності держави та забезпечувати громадський контроль за мінімальними трудовими гарантіями, передбаченими цим Законом.

У своєму звіті за 2023 рік Федерація професійних спілок України оцінила минулий рік досить позитивно, відзначивши підвищення мінімальної місячної зарплати та мінімальної виплати по безробіттю. Крім того, ФПУ відзначила внесення на розгляд Верховної Ради законопроекту № 9510, який передбачає створення фонду гарантування заробітної плати й запроваджує додаткові санкції проти роботодавців за затримку виплат зарплати. Профспілки погодили 1600 проєктів нормативно-правових актів²⁶. Загалом можна зробити висновок, що ФПУ обрала тактику конструктивної взаємодії з владою шляхом процедур консультації та координації. Однак у процесі законотворчості враховується лише незначна частка поправок ФПУ. Визначення вектора реформ залишається прерогативою уряду та парламенту.

Попри добрі наміри, закріплені в законодавстві, в Україні не існує соціального діалогу як інструменту розробки політики і колективних зусиль профспілок, роботодавців та уряду. Національна тристороння соціально-економічна рада в Україні так і не запустила

²⁰ Кримінальне провадження № 1202100000000934 від 22.07.2021 стосувалося звинувачення у скоєнні злочину за ч. 4 ст. 368-3 Кримінального кодексу України (підкуп службової особи юридичної особи приватного права). Див. вирок Дніпровського районного суду м. Києва від 12.07.2023 у справі № 757/15969/22-к. Режим доступу: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/112133941>.

²¹ Про звіт Тимчасової слідчої комісії Верховної Ради України з питань розслідування можливих порушень законодавства України у сфері отримання, розподілу, транспортування, зберігання, використання за цільовим призначенням гуманітарної та іншої допомоги, а також неефективного використання державного майна, яке може бути використане для тимчасового розміщення внутрішньо переміщених осіб та забезпечення інших потреб держави. Постанова Верховної Ради України від 21.09.2023 № 3395-ІХ. Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3395-20#Text>.

²² Агентство з розшуку та менеджменту активів (2023): Пошук управителя: об'єкт нерухомого майна у Києві (Будинок профспілок). Режим доступу: https://arma.gov.ua/asset_management/view/poshuk-upravatelya-obekt-neruhomogo-mayna-u-kyevi-budynok-profspilok?fbclid=IwAR288uutofJB9OGu0KhG1bR54h-Me713L-d9fyObqQICRgeAlFozlZSXEEa.

²³ Агентство з розшуку та менеджменту активів (2024): Оголошено конкурсний відбір управителів: нерухоме майно у Львові. Режим доступу: https://arma.gov.ua/asset_management/view/ogolosheno-konkursniy-vidbir-upraviteliv-neruhome-mayno-u-lvovi.

²⁴ Сергія Капліна обрали генеральним секретарем Конфедерації профспілок України, Полтавська область, 2023. Режим доступу: <https://poltava.to/news/73279/>

²⁵ Див. Постанову Президія Федерації професійних спілок України «Про пріоритетні завдання ФПУ у протистоянні законодавчим ініціативам влади, що звужують права працівників та профспілок в умовах воєнного стану» від 29 вересня 2022 р. Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v11_1580-22#Text.

²⁶ Федерація професійних спілок України (2023): Підсумкова інформація про діяльність ФПУ у 2023 році: протидія викликам і загрозам під час воєнного стану. Режим доступу: <https://www.fpsu.org.ua/256-holovna-novyna/25500-pidsumkova-informatsiia-pro-diialnist-fpu-u-2023-rotsi-protidiia-vyklykam-i-zahrozam-pid-chas-voiennoho-stanu.html>.

свою роботу, хоча на цьому питанні дедалі більше зосереджуються організації соціального партнерства на європейському рівні²⁷.

Протягом тривалого часу соціальний діалог в Україні здійснюється за допомогою колективних договорів. У 2023 році було укладено нові галузеві угоди в галузі культури на 2023–2028 роки²⁸, у галузі дорожнього транспорту на 2024–2026 роки²⁹ і в сільському господарстві на 2023–2025 роки³⁰. Однак багато компаній перебувають поза сферою дії галузевих угод, а процедура поширення дії таких галузевих (міжгалузевих) угод, визначена у 2022 році, запрацює лише після скасування воєнного стану³¹. Якщо генеральна, територіальна та галузеві колективні угоди залишаються здебільшого декларативними, то колективні договори на рівні підприємств мали значний вплив на добробут працівників. Проте реалії воєнного стану призвели до зменшення ролі колективних переговорів.

Ще до повномасштабного вторгнення в Україну (у 2015–2021 роках) кількість колективних угод знижувалася³². Протягом 2022–2024 років роботодавці активно зупиняли дію окремих положень колективних договорів в односторонньому порядку на підставі ст. 11 Закону № 2136, а профспілки не змогли цьому протистояти. Як зазначила президія ФПУ у жовтні 2023 року, не існує точних даних щодо охоплення колективними договорами з початку запровадження воєнного стану. Темп укладення нових колективних договорів та оновлення їхнього змісту відстає від темпів довоєнного часу, а складне фінансове становище роботодавців не дозволяє очікувати поживлення цього процесу.

Ситуація навколо колективного договору однієї з найбільших логістичних компаній ТОВ «Нова пошта», яка є роботодавцем для десятків тисяч працівників, вирішилася на користь працюючих. Наприкінці 2023 року було поновлено 21 з 28 положень колективного договору, які надавали низку додаткових гарантій працівникам компанії по всій Україні і дію яких роботодавець зупинив у квітні 2022 року³³. Всеукраїнська професійна спілка працівників ТОВ «Нова пошта» вела переговори протягом року, щоб переконати роботодавця переглянути своє рішення та погодитися відновити положення з жовтня 2023 року. Такі випадки утворюють думку про те, що до профспілок потрібно прислухатися, а соціальний захист працівників сумісний із прибутковістю бізнесу. Інший підхід обрали профспілки-члени КВПУ: вони вдалися до судового оскарження позбавлення їх пільг, передбачених колективними договорами. Члени Вільної профспілки залізничників у суді першої інстанції успішно добилися скасування рішення АТ «Укрзалізниця» зупинити дію положень колективного договору³⁴.

Деякі профспілки продемонстрували, що можливо навіть добитися кращих умов праці. На Дніпровському металургійному комбінаті місцева організація Профспілки металургів і гірників ініціювала колективний трудовий спір з вимогою підвищення заробітної плати. У період дії воєнного стану цей спір не міг призвести до законного страйку, але роботодавець все одно ухвалив рішення піти на поступки працівникам³⁵. Переговори між адміністрацією ПАТ «АрселорМіттал Кривий Ріг» та профспілками на цьому підприємстві щодо укладення нового колективного договору на період 2024–2026 років завершилися компромісом, хоча у 2022 році існувала певна напруга через зупинення дії десятків положень старого колективного договору. Новий договір містить низку інновацій, пов'язаних з реаліями воєнного стану, – наприклад, виплата компенсації працівникам у разі руйнування їхнього житла³⁶.

27 Український союз промисловців і підприємців (2023): Соціальний діалог в умовах воєнного стану дуже важливий – місія європейських соціальних партнерів в Україні. Режим доступу: <https://uspp.ua/news/ostanni-novyyny/2019/sotsialnyi-dialoh-v-umovakh-voiennoho-stanu-duzhe-vazhlyvyi-misiia-ievropeiskykh-sotsialnykh-partneriv-v-ukraini>.

28 Федерація професійних спілок України (2023): Зареєстровано нову Галузеву угоду у сфері культури. Режим доступу: <https://tinyurl.com/2wc9dm2h>.

29 Федерація роботодавців транспорту України (2023): Напередодні Нового року підписано Галузеву угоду у сфері автомобільного транспорту на 2024–2026 роки. Режим доступу: <https://frrtkr.org/naperedodni-novogo-roku-pidpysano-galuzevu-ugodu-u-sferi-avtomobilnogo-transportu-na-2024-2026-roky/>.

30 Федерація професійних спілок України (2023): Укладено Галузеву угоду в агросекторі, якою зокрема передбачено покращення умов оплати праці працівників. Режим доступу: <https://www.fpsu.org.ua/materialy/24696-profspilka-apk-pidpysano-haluzevu-uhodu-iakoiu-peredbacheno-pokrashchennia-umov-oplaty-pratsi-dlia-ahrariiv-2.html>.

31 Параграф 4 Постанови Кабінету Міністрів України «Деякі питання поширення дії галузевої (міжгалузеві) угоди, окремих її положень» від 13 вересня 2022 р. № 1022. Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1022-2022-#Text>.

32 Стрелко, В. Л. (2023): Про поширення дії галузевих угод. Юридичний науковий електронний журнал, № 8/2023. С. 238–241. Режим доступу: http://www.lsej.org.ua/8_2023/54.pdf.

33 Відновлено пункти колективного договору: що це означає для працівників «Нової пошти»? YouTube, 2023. Режим доступу: <https://www.youtube.com/watch?v=ot0xMhxjr0>.

34 Рішення Саксаганського районного суду м. Кривого Рогу Дніпропетровської області від 6.10.2023 у справі № 214/4662/22. Режим доступу: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/114373928>.

35 Профспілка металургів і гірників України (2024): Трудовий спір вирішений: працівники ДМЗ з 1 березня отримуватимуть підвищену зарплату. Режим доступу: <http://pmguinfo.dp.ua/novosti-pmgu/7437-trudovij-spir-virishenij-pratsivniki-dmz-z-1-bereznya-otrimuvatimut-pidvishchenu-zarplatu>.

36 Схвалення проєкту Колективного договору (доповідь голови ПО ПМГУ підприємства Наталі Маринюк на конференції трудового колективу). Первинна організація профспілки трудящих металургійної і гірничодобувної промисловості України ПАТ «АрселорМіттал Кривий Ріг», 2024. Режим доступу: <https://tinyurl.com/3dapc8r9>.

2.5 ПРОФСПІЛКИ ТА ЇХНЯ (ПОЛІТИЧНА) ВАГА

До вторгнення профспілки в Україні були майже єдиним важливим соціально-політичним гравцем, якому вдавалося стримувати процес дерегуляції ринку праці³⁷. Однак запровадження обмежень громадянських свобод під час воєнного стану дозволило уряду прощтовхувати реформи, неприйнятні з точки зору профспілок. Підтримка міжнародних профспілок допомогла збалансувати ситуацію. Стосунки профспілок з українськими політиками досі слабкі й точкові, тому складно говорити про повноцінний вплив на порядок денний. У нинішньому скликанні Верховної Ради більшість депутатів незалежно від фракції є економічними лібералами, тому профспілкам складно знаходити в парламенті союзників, а через мораторій на вибори протягом дії воєнного стану ця ситуація навряд чи зміниться найближчим часом.

Інтереси Федерації профспілок України у Верховній Раді представляє позафракційний депутат Сергій Рудик, а Конфедерації вільних профспілок України – голова КВПУ **Михайло Волинець**, який є членом опозиційної фракції «Батьківщина» на чолі з Юлією Тимошенко. Під час вторгнення нікому з цих депутатів не вдалося добитися прийняття жодного із запропонованих ними законопроектів, пов'язаних із правами профспілок. Залишається невизначеною доля законопроекту про скасування вимоги включати інформацію про членство у профспілках у реєстр застрахованих осіб, який вони спільно винесли на розгляд³⁸.

Моніторинг відкритих джерел демонструє, що в «Батьківщині» немає консенсусу щодо трудових прав: більшість фракції наприкінці 2023 року проголосувала за суперечливий законопроект № 8313, який змінив законодавство щодо відпусток на користь роботодавців³⁹. Поразкою для профспілок стало скасування гарантованих виплат коштом роботодавця під час відпустки для профспілкового навчання тривалістю до шести днів на рік. Члени профспілок тепер можуть скористатися такою відпусткою лише коштом профспілок, але у них значно менше фінансових можливостей через різке зменшення їхніх бюджетів.

На початку січня 2024 року Міністерство економіки представило проєкт Трудового кодексу України (далі – проєкт ТК). Основною його рисою є запровадження гнучкості й індивідуалізації трудових відносин в Україні, розширення прав роботодавців і серйозне обмеження можливостей колективного представництва інтересів працівників. Профспілки критично відреагували на цей документ і наполягають на його суттєвому перегляді. Схоже на те, що українська влада ігнорує багатий досвід регулювання трудових відносин у Європейському Союзі, бо проєкт ТК передбачає значно нижчий рівень захисту прав працівників, ніж трудове законодавство країн-членів ЄС.

Якщо Верховна Рада прийме проєкт ТК, роботодавці отримають багато додаткових законних можливостей, зокрема право: (i) видавати локальні нормативні акти, які містять норми трудового права і дозволяють розширювати обов'язки працівників (ст. 22); (ii) впроваджувати нові умови праці без будь-якого обґрунтування протягом тижня (ст. 54); (iii) звільнити працівника за відмову підписувати угоду про нерозголошення інформації (ст. 41), з причин «економічного характеру» навіть без скорочення штату (ст. 66) або за одне грубе порушення умов трудового договору (ст. 68); (iv) відстороняти працівника від роботи без збереження заробітної плати на період консультацій із профспілкою щодо звільнення працівника (ст. 73); і (v) застосувати локаут у відповідь на організований працівниками страйк (ст. 235).

Профспілкам вдалося не допустити внесення цього законопроекту до Верховної Ради завдяки підтримці об'єднань роботодавців, що свідчить про те, що уряд розробляв важливі реформи без участі соціальних партнерів.

Тактичною перемогою профспілок можна вважати те, що в серпні 2023 року головою правління Фонду загальнообов'язкового державного соціального страхування на випадок безробіття була обрана Наталія Землянська, голова Всеукраїнської профспілки виробничників, підприємців і трудових мігрантів. Набуття такого статусу лідеркою однієї з організацій-членів ФПУ відкриває можливості просувати пропозиції профспілок щодо активних заходів на ринку праці та надання послуг безробітним⁴⁰.

Повномасштабна війна створила передумови для соціально-політичної консолідації та координації інтересів, але це не проявляється у сфері тристоронніх домовленостей між соціальними партнерами. Українські органи влади вже звично нехтують профспілками при розробці планів відбудови, модернізації та євроінтеграції. Наприклад, у Плані України для реалізації про-

³⁷ Ivanova, A. (2024): Trade Union Perspectives and the War on Ukraine. Conflict & Civics Research Group. Available at: <https://peacerep.org/wp-content/uploads/2024/02/Trade-Union-Perspectives-on-the-War-in-Ukraine-DIGITAL.pdf>.

³⁸ Проект Закону про внесення змін до Закону України «Про збір та облік єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування» (щодо скасування вимоги включення до реєстру застрахованих осіб інформації про членство в профспілках). Верховна Рада України. Режим доступу: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/43025>.

³⁹ Проект Закону про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо впорядкування надання та використання відпусток, а також інших питань. Верховна Рада України. Режим доступу: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/41072>.

⁴⁰ Землянська Наталія Геннадіївна, Голова правління фонду. Державна служба зайнятості, 2023. Режим доступу: <https://www.dcz.gov.ua/storinka/zemlyanska-nataliya-gennadiyvna-golova-pravlinnya-fondu>.

грами Ukraine Facility, що містить розділ про людський капітал, профспілки згадані лише раз⁴¹. У будь-якому разі, тривалий процес підготовки України до членства у ЄС та увага міжнародних профспілок до проблем українських колег можуть надати поштовх до виправлення недоліків у сфері соціального діалогу й допомогти забезпечити реалізацію профспілками функцій, які вони повинні виконувати в демократичному суспільстві.

Усі посилання були перевірені 16 квітня 2024 р.

Віталій Дудін, кандидат юридичних наук з трудового права, координатор проєктів у Представництві Фонду ім. Фрідріха Еберта в Україні

КОНТАКТИ

Представництво Фонду ім. Фрідріха Еберта в Україні

Фелікс Гетт | Директор Представництва Фонду в Україні
Борисоглібська, 15а, Київ, 04070, Україна
Тел.: +38-044-234-00-38

Усі тексти доступні за адресою:
<https://ukraine.fes.de/>

Для замовлення / контакти:
ukraine@fes.de

Комерційне використання всіх публікацій та інших матеріалів, виданих Фондом ім. Фрідріха Еберта (ФФЕ), не дозволяється без письмового дозволу ФФЕ.

⁴¹ Міністерство економіки України (2024): Ukraine Plan. Режим доступу: <https://www.me.gov.ua/Documents/Detail?lang=uk-UA&id=19d12f3c-0c48-4bc8-92c4-53d0846b2cbb&title=UkrainePlan>.